

Michaela Moncol'ová

ĽUDOVÁ ARCHITEKTÚRA

Oblasť, ktorou sa vo svojej doktorandskej práci zaoberám je tradičná stavebná kultúra slovenského vidieka - ľudová architektúra.

Ľudová architektúra je reprezentantom vlastnej kultúry ľudu, jeho života a tradícií. Formujú ju prírodné podmienky, hospodárske a sociálne potreby a tiež zákon stavebnej morálky s jednoduchým a kolektívnym vkusom a príkazom nepovyšovať sa so svojim domom nad iné.

Pri pohľade na staré fotografie a dochované dokumenty si uvedomujeme, že prejavy ľudového staviteľstva, či pri formovaní sídelných celkov, alebo vo svojom detaile úzko súvisia s poznaním krajiny a prírody. Dom, hospodárstvo, usadlosť, ulica - prispôsobujú sa prostrediu, v ktorom sú vytvorené, tvoria s ním jeden harmonický celok - včleňujú sa do celkového krajinného obrazu.

Prostredie slovenského vidieka zaznamenalo v priebehu 20. storočia zásadné zmeny. Stavebný vývoj našich dedín kontinuálne prebiehal vo svojej stabilizovanej štruktúre do polovice 19. storočia. V tomto období dochádza vplyvom spoločenských zmien k určitej stagnácii či retardácii; na druhej strane však do života vidieka prenikal civilizačný a technický pokrok, čo sa prejavilo aj v stavebnej kultúre. Nové stavby v mnohom rešpektovali zaužívané princípy, iné znaky nechávali zaniknúť.

Tradičná ľudová architektúra mala ešte v druhej polovici 20. storočia dominantné postavenie v zástavbe vidieckych sídiel. V súčasnosti je najohrozenejšou časťou historickej architektúry.

Čo s ňou? Je odsúdená na zánik, alebo sa môže stať inšpiráciou pre súčasnosť, budúcnosť? Je to uzavretý proces, alebo možno nadviazať na jej tradíciu? Je odsúdená do muzeálnej podoby, alebo je možné rátať s ňou ako so živým elementom stavebnej kultúry?

Dodnes sa ľudová architektúra vyskytuje v zástavbe väčšiny našich vidieckych sídiel; v niektorých lokalitách vytvára ešte stále ucelené sídelné súbory, niekde predstavuje už iba nepatrné torzá

Aké stanovisko treba zaujať k zachovaným objektom ľudovej architektúry a ako sa postaviť k zachovaným sídelným celkom?

Mnoho objektov ľudového staviteľstva sa prestalo využívať. Ich stavebno-technický stav sa po rokoch chátrania stal nevyhovujúcim. Na vidieku sa začalo

s novou výstavbou, ktorá nerešpektovala pôvodné sídlo. Vzhľadom na ohrozenosť tohto druhu architektúry v roku 1977 vyhlásila vláda niektoré obce za pamiatkové rezervácie. Na Slovensku je v súčasnosti 10 lokalít, ktoré sú vyhlásené za pamiatkové rezervácie ľudovej architektúry. Každá z týchto lokalít má svoje špecifiká a sú pre ňu vypracované konkrétne zásady pamiatkovej starostlivosti.

Vikolíneec, ktorý patrí medzi naše prvé pamiatkové rezervácie, je zároveň zapísaný aj do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Vikolíneec sa snáď kvôli svojej periférnej polohe vyhol stavebnému ruchu. Táto liptovská obec si dodnes zachovala svoju pôvodnú historickú pôdorysnú osnovu, parceláciu aj komunikačný systém.

Ďalším reprezentantom drevenej zrubovej architektúry sú **Čičmany**. Dispozičné a funkčné riešenie domov vychádza z veľkorodinného spôsobu života a ich jedinečnosť umocňuje bohaté zdobenie charakteristickými geometrickými ornamentami na fasáde.

Podbiel na Orave patrí medzi najzachovalejšie lokality tradičnej zrubovej architektúry. Pamiatkovou rezerváciou je časť obce s komplexom hospodárskych usadlostí. Pozdĺžne dvory tvoria trojpriestorové, či dvojpriestorové domy orientované k ceste štítom s veľkou podlomenicou, v rade za nimi sú hospodárske budovy a dvor uzatvára humno.

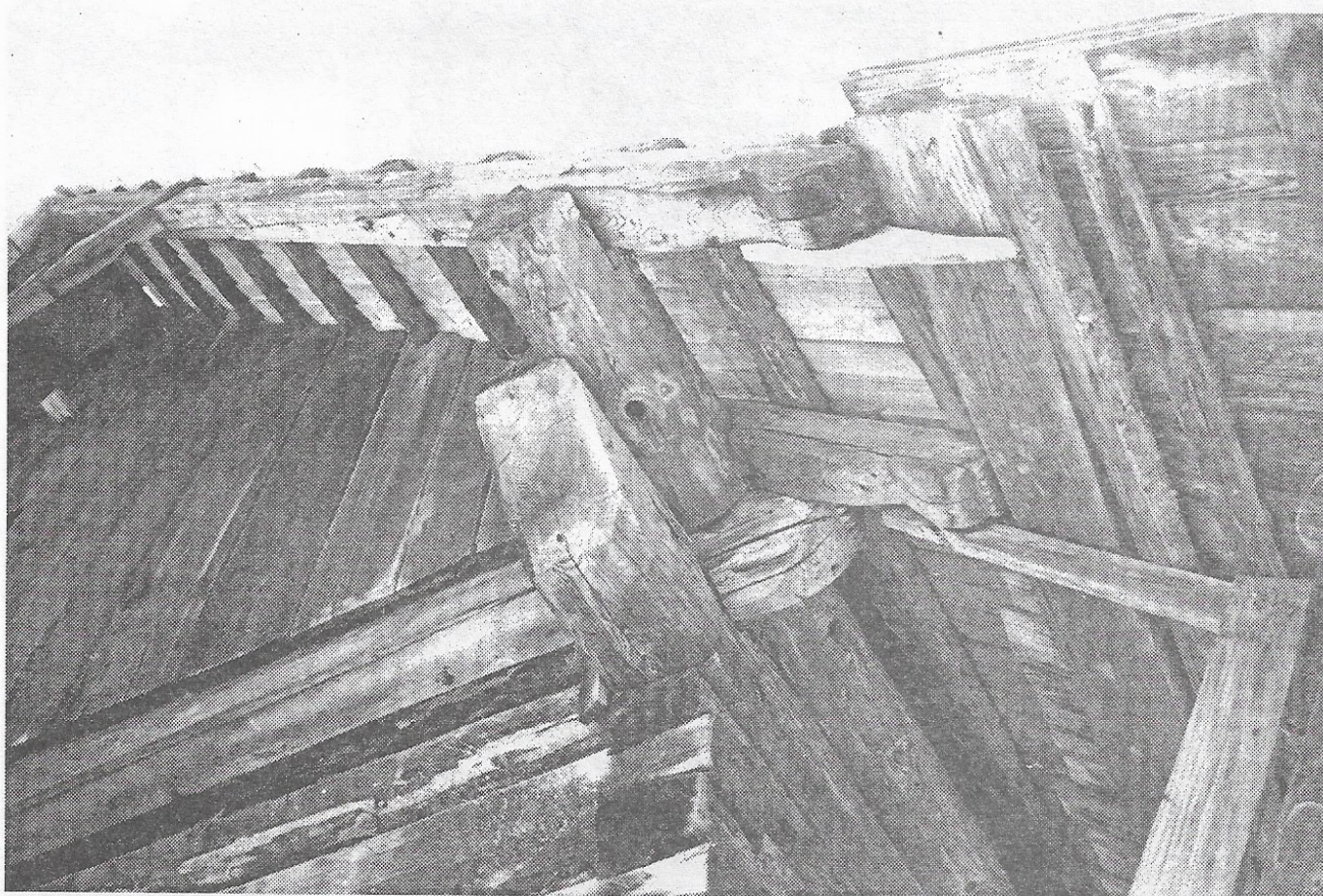
Obce **Ždiar** a **Osturňa** reprezentujú tradičnú goralskú ľudovú architektúru. Zástavba je tvorená atriovými typmi usadlostí s netradičnou dispozíciou a orientáciou a tiež farebnosťou fasád s geometrickým zdobením. Ždiar, so svojimi dolinami, sa stal centrom cestovného ruchu, naproti tomu je Osturňa "zabudnutou" dedinou pri poľských hraniciach, kde sa kontinuálne udržiava tradičný spôsob hospodárstva.

V banskej oblasti - **Špania dolina** - je pomerne rozšírený typ banického poschodového domu s pavlačou, prispôsobujúci sa svahovitému terénu. Nachádzajú sa tu pamiatky obytného, technického, cirkevného i verejného charakteru, ďalej drobná architektúra ako božie muky, kaplnky, kríže, žľaby, ohrádky.

Zvlášť pozoruhodné sú skalné obydlia v **Brhlovciach**, ktoré boli v minulosti vysekané do tufovej horniny. Vznik tohto druhu bývania možno dať do súvislosti s miestnymi vínnymi pivnicami - hajlok-

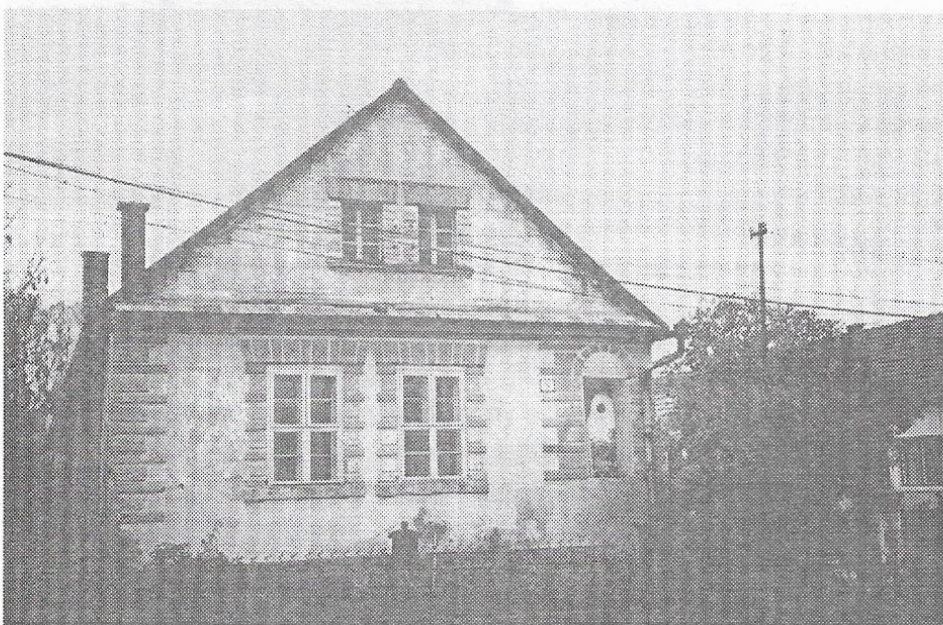
Osturňa

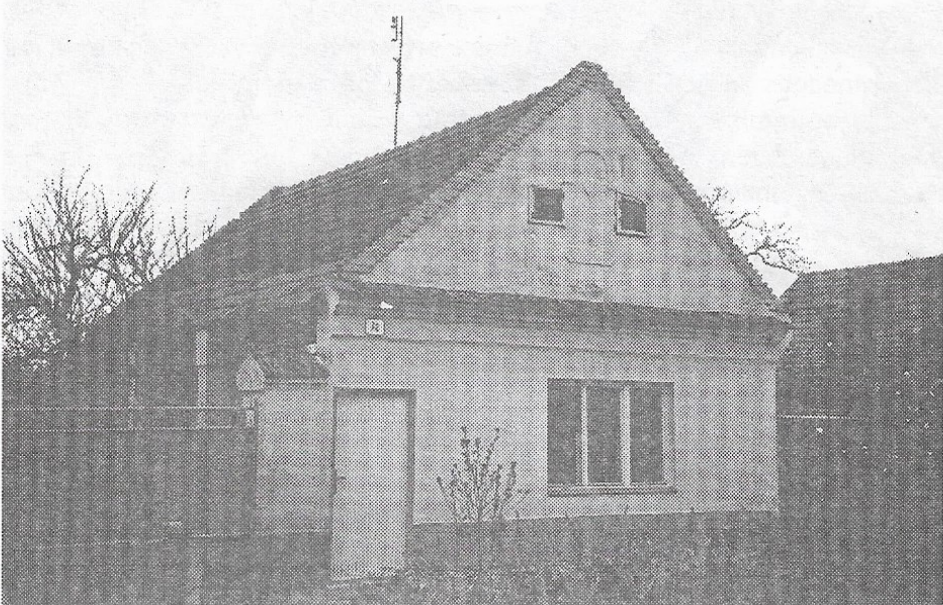
Osturňa - detail zrubu a krovu na dome

*Osturňa - átriový typ
hospodárskej usadlosti*

*Dolný Gemer - tradičný dom so
zachovanými architektonickými
detailami*

*Dolný Gemer - dom, ktorého
fasáda je narušená stavebnými
úpravami a novšími architekto-
nickými detailami*

*Múzeum Slovenskej dediny
v Martine*

*Matúškovo pri Galante -
tradičný ľudový dom,
v súčasnosti múzeum*

*Veľké Leváre - dom č. 86,
habánsky dvor*

mi, ktoré po zániku viníc stratili svoju funkciu.

Časť obce **Sebechleby - osada Stará hora** predstavuje skupinu jedno- až dvojpriestorových vinohradníckych domčekov so stĺpovým podstiením spolu s pivničkami vytesanými do skaly.

Habánsky dvor, samostatná časť obce **Veľké Leváre**, je osada, ktorú v 16. storočí založili prenasledovaní anabaptisti. Vybudovali samostatný celok organizovaný okolo štvorcového rínku. Usporiadanie a život ich komunity sa odrazil aj na spôsobe bývania a tým samozrejme aj v dispozícii a funkčnej náplni stavieb. Typické sú remeselnícke domy so sušiarňami a dielňami, vysoké štítové strechy pokryté slamenými taškami s podkrovnými miestnosťami.

Najmladšia rezervácia je obec **Plavecký Peter** na Záhorí. Z konca 19. storočia pochádzajú trojpriestorové domy z nepálených tehál s barokovými murovanými štípmi a sedlovými strechami. V úzkych dvoroch býva aj niekoľko domov radených za sebou, vstup do pivnora je zdôraznený žudrom.

Okrem rezervácií ľudovej architektúry, čo predstavuje najvyššiu formu ochrany sídelných štruktúr, sú ďalšie obce vyhlásené za pamiatkové zóny. Mnoho objektov, či už v rámci pamiatkových rezervácií, zón, ochranných pásiem, alebo solitérne stojacich je zapísaných ako kultúrne pamiatky.

Prednosťou rezervácií je uchovávanie pôvodných hodnôt v pôvodnom prostredí - in situ. Pokiaľ takéto prostredie už neexistuje alebo nie je možné zabezpečiť jeho uchovanie, pristupuje sa k rekonštrukcii adekvátneho prostredia. To je prípad národopisných múzeí v prírode - tzv. skanzenov. Sú to netradičné múzejné expozície, ktoré tvoria zoskupenia ľudových stavieb a iných predmetov predstavujúce spôsob bývania a života ľudu v jednotlivých regiónoch Slovenska.

My by sme sa však mali pokúsiť zachovať a rozvíjať existenciu vidieckeho prostredia vo svojej podstate. Tradičná architektúra slovenského vidieka má svoje regionálne špecifiká, ktoré sa pri výstavbe v poslednom období popierali. Medzi objektívne príčiny, ktoré viedli a vedú k ústupu, či totálnemu zániku tradičnej ľudovej architektúry patrí územné plánovanie, nové materiály, nové technologické postupy, zlepšenie technických a ekonomických podmienok, všeobecné zvýšenie nárokov na komfort a hygienu bývania. Presadzovali sa súčasne so zmenou spoločenského systému a vznikom nových výrobných podmienok.

Dnešná dedina je žiaľ dlhotrvajúcou expanziou najrôznejších typov stavieb. Objavujú sa tu akési "všeobecné" typy, nerešpektujúce hmotu, charakter a špecifiká pôvodnej zástavby. Množstvo nových, v súčasnosti "hitových" detailov, materiálov a farieb robí z dnešnej dediny Disneyland. Druhým extrémom sú romantizujúce domčeky s množstvom ľúbivých detailov, ktoré v súvislosti s celkovou dispozíciou a charakterom stavby vyznievajú falošne.

Ľudová architektúra upútava svojou originalitou, jednoduchosťou vo výraze, jasnosťou a čistotou, zrozumiteľnosťou a usporiadanosťou. Netreba sa preto uspokojiť iba s povrchovým prenášaním ľudových dekoračných prvkov a článkov. Pri rešpektovaní zásad zachovania a ochrany ľudovej architektúry nemôžeme ignorovať vzťah prevažujúcej časti spoločnosti k tomuto historickému dedičstvu a dnešné požiadavky vlastníkov. Chvályhodné sú všetky aktivity dobrovoľných skupín, ktoré sa snažia o priamu fyzickú záchranu jednotlivých objektov, ktoré boli častokrát oficiálne odsúdené na zánik. Tento problém ale treba riešiť komplexne - od ochrany jestvujúcich objektov a uplatnenia konzervačnej metódy až po možnosti oživenia vidieckych sídiel. Poznanie a zdravý návrat k tradícii by mal byť liekom proti kozmopolitnému nevkusu.

Použitá literatúra:

Vydra, J.: Ľudová architektúra na Slovensku, 1958

Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku; kolektív pracovníkov NPakC, Bratislava 1998

Súpis pamiatok na Slovensku I-IV; SÚPSOP; Obzor Bratislava 1967-1978

Štika, J.; Langer, J.: Československé múzeá v prírode, Osveta Martin, Profil Ostrava 1989

Podoba, J.: „Ľudová architektúra v systéme hodnôt obyvateľov slovenského vidieka“, Pamiatky a múzeá 3/98

Liptayová, Z.: „Vikolíneč, záchrana pamiatkovej rezervácie“, Pamiatky a múzeá 3/98